

**Марина
Ковачевић-Лепојевић*
Весна Жунић-Павловић****

КРИМИНАЛ БЕЛОГ ОКОВРАТНИКА И МОГУЋНОСТИ ПРЕВЕНЦИЈЕ

Анстракт: На почетку рада разматра се појам криминала белог оковратника и указује на проблеме у појмовном одређењу, односно на утицај друштвених промена на усложњавање појаве и конципирање појма. Предност се даје проучавању ситуационих варијабли и истиче се опортунистичка природа дела и елементи који морају бити испуњени да би дошло до извршења. Прихваћена теоријска основа за разумевање криминала белог оковратника изведена је из основних поставки теорије рутинских активности, теорије животног стила и ситуационе теорије. У завршном делу дате су неке опште препоруке за превенцију криминала белог оковратника: подизање свести јавности о озбиљности дела, унапређивање законодавства, стратегија саморегулације и регулисање приступа информацијама.

Кључне речи: криминал белог оковратника, превенција, ситуациони приступ, теорије

Увод

У проучавању свеprisутног проблема данашњице, који се у литератури назива криминалом „белог оковратника“, „белих рукавица“ или криминалом „у оделима“, знатно се одмакло од питања које је још средином 20. века поставио Едвин Садерленд (Sutherland, 1945). Модерни аутори више немају дилему око тога да ли се ради о посебном облику криминалне делатности. Криминал белог оковратника сматра се специфичним обликом криминала са сложеним механизмима настајања и нарочито тешким последицама (материјалним, моралним и др.). Различите претпоставке о овом облику криминала годинама су преиспитиване, као на пример, да ли криминал белог оковратника врше искључиво људи вишег економског статуса. Заокрет у проучавању криминала белог оковратника направљен је покретањем питања о економској добити за преступнике, као и питања о ширим друштвеним последицама. Долази до скретања пажње са појединца на међусобно организоване групе

* Марина Ковачевић-Лепојевић је асистент на Факултету за специјалну едукацију и рехабилитацију, e-mail: marina.lepojevic@gmail.com

** Весна Жунић-Павловић је ванредни професор на Факултету за специјалну едукацију и рехабилитацију, e-mail: zunicewa@eunet.rs

извршилаца. Испитивање начина на који се криминалитет белог оковратника врши добија на значају, што се показало посебно корисним при изналажењу могућих путева превенције.

Појам криминала белог оковратника

Појам „криминала у оделима“ везује се за рад холандског марксисте Вилема Бонжера (Willem Bongers), с почетка 20. века. Сматра се да је овај аутор имао кључни утицај на настанак Садерландове теорије криминала белог оковратника (Braitwaite, 1985:2). Бонжер је први скренуо пажњу на разлику између „уличног криминала“ и „криминала у оделима“. Едвин Садерланд је истицао да су извршиоци криминала белог оковратника особе са високим социјалним статусом, а њихови преступи су у вези са занимањем које обављају (Sutherland, 1949, према: Croall, 2001:3). Дефиниција коју је дао Садерланд има три кључна елемента, а то су: социјални статус извршиоца, његово занимање и организација у којој се криминал белог оковратника одвија. Тада се по први пут причало о криминалцима који не чине преступе због сиромаштва. Пажња је првенствено била усмерена ка онима који чине злоупотребу, а не ка разумевању начина на који је дела могуће извршити. Тако је, у наслеђе, остала асоцијација да бели оковратник представља особу са великим друштвеним утицајем и овлашћењима на пољима економије, привреде, државних јавних служби и друго.

Наредних деценија, истраживачи су преиспитивали елементе поменути дефиниције, тако што су пратили утицај друштвених промена на вршење криминала белог оковратника. То је довело до другачијег конципирања овог појма. Устаљено мишљење да су преступници из ове категорије искључиво особе са високим положајем и социо-економским статусом, имало је емпиријску потврду. Истраживање које је спроведено седамдесетих година у Америци показало је да висина санкције за кривична дела из ове групације расте са висином положаја и социо-економског статуса (Wheeler, Weisburd, Vode, 1982). Са друге стране, велики број савремених аутора доводи у питање тврдњу да криминалитет белог оковратника врше особе са високим социо-економским статусом. На основу анализе процесуираних случајева криминала белог оковратника у Америци, дошло се до податка да су извршиоци најчешће особе које припадају средњој класи и да је број елитних криминалаца те врсте врло мали (Weisburd, Waring, 2001:11). То се може објаснити постојањем повезаности криминалне елите са правосуђем, због чега преступници са нижим статусом чешће бива-

ју оптуживани и осуђени. Алтернативна објашњења ове појаве су утицај глобализације у правцу повећања броја занимања са белим оковратником, већа доступност средстава извршења (рачунари и друга технолошка средства) запосленима који су ниже позиционирани и експанзија кредитне економије.

Може се констатовати да криминал белог оковратника у савременим условима карактерише промена структуре извршилаца, у смислу све већег учешће особа нижег социо-економског статуса и промена структуре извршених дела, јер су све учесталији преступи који се тичу злоупотребе поверења, безбедносне преваре, преваре путем мејла, лажне тврдње и изјаве, кредитне и заложне преваре, банковне преваре, пореске преваре и подмићивања.

Током времена, остварена економска добит постаје неизоставно питање у проучавању криминала белог оковратника, па се овај појам везује за економске преступе који представљају комбинацију преваре, обмане или завере (Shapiro 1980, према: Wheeler, Rothman, 1982). Затим, аутори скрећу пажњу на организациони аспект злоупотребе јавне функције и преваре које се чине у име корпорације. Према Вилеру и Ротману, корпорација је оно што је нож, односно пиштољ за конвенционалне криминалце (Wheeler, Rothman, 1982). Клинард и Квини дефинишу корпоративни криминал као преступе који се чине од стране запослених у одређеној корпорацији, у име корпорације и од стране корпорације, што би укључило продају небезбедних и неисправних производа, загађење средине, финансијске преваре и друго (Clinard, Quinney, 1973, према: Agnew, Piquero, Cullen, 2009). Под корпоративним видом криминала белог оковратника не подразумевају се само преступи корпорација, већ и државних и непрофитних агенција и слично. Под утицајем процеса глобализације криминалитет белог оковратника добија транснационалну димензију, па су учестале и маркетиншке преваре, прање новца и друго, које удружено врше криминалци из различитих земаља.

Криминал белог оковратника несумњиво представља посебну врсту преступничког понашања, с тим да има различите облике. То представља основу за различите типологије криминала белог оковратника које се могу наћи у литератури. Полазећи од мишљења да се овај вид криминала дешава у ситуацијама када појединци нису у стању да остваре економску добит легалним каналима, криминолози класичне оријентације у криминал белог оковратника сврставају:

- 1) професионална кривична дела која врше појединци са високим социо-економским статусом,

- 2) економске преступе које врше појединци са ниским и високим социо-економским статусом и
- 3) организовани криминал (Agnew et al., 2009).

Етиологија криминала белог оковратника

Неки аутори су критиковали Садерлендову дефиницију криминала белог оковратника као теоријски стерилну, јер се ослања искључиво на карактеристике учинилаца и подвлачили да је злоупотреба поверења заједничка карактеристика ових преступника (Shapiro, 1990:357). Без обзира на ове и друге критике, још од Садерлендовог доба, на снази је мишљење да постоји разлика између криминала белог оковратника и „уличног“, односно конвенционалног криминала (Weisburd, Waring, 2001:9). Многе студије су показале да се учиниоци криминала белог оковратника разликују од учинилаца конвенционалних кривичних дела, односно да се сматрају супериорнијим у односу на жртве и да не виде себе као криминалце (Stotland, 1997).

Модел корумпиране акције (*Model of Corrupt Action*) представља емпиријски изведено и потврђено објашњење једног облика криминала белог оковратника – корупције, које укључује мотивационе, вољне и когнитивне факторе (Rabl, Kühlmann, 2008). Према овом моделу, понашање које води корупцији започиње жељом да се постигне лични или професионални интерес путем корумпиране акције која зависи од ставова учинилаца и усвојених субјективних норми, односно перцепција социјалне реакције у вези са извршењем самог чина. У следећем кораку намера је већ формирана, а извршилац се посвећује извођењу самог чина, тако што планира где, када и како ће се корумпирана акција извести. Одлучност да се изврши корумпирана акција зависи од процене колико ју је тешко извести, односно каква је контрола и колики је ризик откривања и кажњавања. Што је јача намера, то је извршење извесније.

Иако Модел корумпиране акције повезује више различитих фактора, сви они спадају у ред индивидуалних обележја – перцепције, ставови, норме, жеље и намере. Прегледом литературе увиђа се да су аутори посвећивали више пажње индивидуалним карактеристикама извршилаца, односно психолошким факторима него ситуационим варијаблама, као што су: висина понуђеног мита, временско ограничење за извршење радње, обавезивање запослених на антикорупцијско поступање и друго.

Аутори који су ситуационо оријентисани истичу да је заједничко за дела које обједињује појам криминал белог оковратника њихова опортунистичка структура, што подразумева да одређени елементи морају бити испуњени да би дошло до извршења дела, а потребни услови варирају у зависности од врсте дела (Benson, Mandensen, Eck, 2009). У различитим окружењима пружају се различите прилике за извршење злочина. Анализа тих околности даје објашњење како, а не зашто долази до извршења дела. Сматра се да добијање оваквих одговора представља корисно оруђе за превенцију.

Многи истраживачи се слажу да, имајући у виду опортунистичку структуру криминала белог оковратника, етиолошка објашњења треба тражити под окриљем три утицајне теорије: теорије рутинских активности, теорије животног стила и ситуационе теорије (Benson, Mandensen, Eck, 2009).

Теорија рутинских активности осветљава начине на које свакодневне рутинске активности утичу на настанак и одржавање прилика за злочин. Коен и Фелсон (Coen, Felson, 2002), **оснивачи поменуте теорије, подвлаче да криминал настаје када су испуњена три услова: присуство мотивисаног преступника, погодне жртве (мете) и одсуство способних чувара.** Одсуство способних чувара би се у светлу криминала белог оковратника могло тумачити као постојање „организационих шема или мрежа“ које олакшавају комуникацију између учинилаца и жртава (Eck, Clarke, 2003). Преступници и жртве у овом случају не морају бити у физичком контакту. Препорука аутора је да се, након разматрања елемента мотивисаних учинилаца и жртава, узме у обзир и постојање, односно одсуство контролора, „чувара“ који треба да спрече злочин и анализира њихова ефективност.

Према теорији животног стила, вршење криминала може се објаснити специфичним животним стилем учинилаца и жртава. Редовне активности, попут одласка на посао и других животних навика појединачно, могу да повећају ризик виктимизације (Clarke, 1995). **Такође, преступник бира жртве из сопственог окружења у коме се налази.** Када је реч о криминалу белог оковратника, прилика за извршење настаје када организација радног окружења омогућава да се чињењем или нечињењем изврши кривично дело, уз постојање путева којима долази до извршења и конкретних прилика које настају на том путу (Benson, Mandensen, Eck, 2009).

За разлику од теорије рутинских активности и животног стила које објашњавају како учиниоци добијају приступ приликама за извршење, ситуациона превенција објашњава зашто су неке прилике примамљивије учиниоцима. Ако се прилика сматра кључном за одвијање криминалне радње, онда се рационални избор сматра кључним за одлуку учиниоца

да изврши кривично дело (Gilling, 1997). Полазећи од претпоставке о рационалном избору, учинилац, у зависности од „карактеристика“ одређене прилике, одлучује да ли ће извршити дело или не. Оправдано је претпоставити да вероватноћа за појаву криминала белог оковратника (и других видова криминала) расте уколико је дело лако извршити, мали је ризик хапшења, следи примамљива награда, дело се може оправдати, а средина такво понашање охрабрује. Стога се ситуациони приступ превенцији заснива на идентификовању, промени и контроли фактора који делују у ситуацији у којој се испољава криминално понашање, а мере које се примењују имају за циљ отежавање извршења кривичног дела, повећавање ризика по учиниоца, редуковање награде, редуковање провокације и онемогућавање оправдања (Cornish, Clarke, 2003).

Смернице за превенцију криминала белог оковратника

Полазећи од опортунистичке структуре дела, криминал белог оковратника можемо посматрати као производ интеракције два процеса. Први процес је легитиман и одвија се обављањем редовних, радним обавезама предвиђених активности, док се илегалан процес сматра „паразитским“ у односу на први (Benson, Mandensen, Eck, 2009:185). Превентивне активности би, према томе, требало да укључују мере које смањују вероватноћу за „изигравање“ легитимних и повећавају вероватноћу за откривање илегалних активности и процеса. С обзиром на разноврсност криминала белог оковратника у погледу појавних облика и начина извршења, у превенцији се могу применити различити поступци. Заговорници ситуационог приступа инсистирају на примени мера које ће бити усклађене са специфичностима одређене врсте кривичних дела. Ипак, могу се дати неке опште препоруке за превенцију криминала белог оковратника, а то су: подизање свести јавности о озбиљности дела, унапређивање законодавства, стратегија саморегулације и регулисање приступа информацијама.

Подизање свести јавности о озбиљности појаве криминала белог оковратника: Истраживања перцепција јавности о озбиљности овог вида криминала у свету и у Србији откривају неке промене у односу на традиционално виђење јавности да се кривична дела „елите“ сматрају бенигнијим у односу на дела „уличног“, односно конвенционалног криминала. Истраживање UNDP (2009) показало је да грађани Србије корупцију сматрају проблемом високог приоритета, који се по значају налази одмах

након сиромаштва и незапослености. Грађани су свесни постојања овог проблема, али не и властите одговорности и предлажу примену стратегија информисања и подизања свести грађана, поред осталих мера. Резултати једне америчке студије у којој су компарирани перцепције озбиљности криминала белог оковратника у односу на „улични“ криминал, указују на то да грађани САД извесне облике криминала белог оковратника сматрају опаснијим од „уличног“ криминала или бар једнако озбиљним (Piquero, Carmichael, Piquero, 2008).

Препоруке Конвенције Уједињених нација против корупције¹ (чл. 13) односе се на промовисање ширег учешћа друштва у превенцији, укључујући и подизање свести грађана, промоцију јавног информисања и образовања, обезбеђивање ефикасног приступа информацијама и подстицање на пријављивање корупције (UNODC, 2009).

Унапређивање законодавства: Препоруке које произлазе из међународно признатих докумената Уједињених нација, Савета Европе, Европске уније и других, односе се на развијање легислативе у циљу побољшавања политике спречавања и сузбијања различитих видова корупције. У складу са препорукама Уједињених нација, које произлазе из Конвенције Уједињених нација против корупције, Кривичним закоником Републике Србије одређена су кривична дела примања (члан 367) и давања (члан 368) мита, примање и давање мита у вези са гласањем (члан 156), злоупотребе службеног положаја (члан 359), противзаконито посредовање (члан 366), ометање правде (члан 336/б), кршење закона од стране судије, јавног тужиоца или његовог заменика (члан 360, став 2 и 3), ненаменско коришћење буџетских средстава (члан 362а), трговина утицајем (члан 366), прање новца (члан 231) и проневера (члан 364).

Треба имати у виду да се захтеви за унапређивањем легислативе не односе само на регулисање кривичног законодавства, већ и прописа који се тичу приступа информацијама од јавног значаја, јавних финансија, регулисања питања накнаде штете, одузимања незаконито стечене имовине и друго. Препоручује се разматрање и неких алтернативних санкција за извршиоце криминала белог оковратника, попут новчаних казни, друштвено-корисног рада, различитих стратегија јавног срамоћења и друго (Croall, 2001).

¹ Ратификована од стране Републике Србије 5. децембра 2005. године.

Стратегија саморегулације: Неопходно је путем интерних правилника, који предвиђају санкције за одређене врсте недозвољеног понашања (спољашња регулација), регулисати понашање особа у радном окружењу приватних и државних предузећа, јавних служби и друго, али је још важније омогућити интернализовање тих норми од стране запослених (унутрашња регулација). Истраживања су показала да стратегије саморегулације и побуђивања етичког просуђивања запослених имају снажан утицај на превенцију криминала белог оковратника (Tayler, 2009). Према томе, запослени ће пре поштовати правила организације уколико верују да она имају легитимитет, да се поклапају са већ усвојеним сопственим моралним вредностима и да је природно да их поштују, јер их доживљавају као своја.

Важан сегмент саморегулације односи се и на спровођење препоруке Уједињених нација о формирању етичких кодекса државних функционера којим би се регулисала питања сукоба интереса, непристрасности, чувања информација, примања поклона, контроле имовинског стања и друго (UNODC, 2004). Различите међународне, регионалне и националне организације подржале су формирање етичких кодекса одређених професија, попут лекара, адвоката и слично. Препорука је да етички кодекси специфичних професија буду универзални, специфични, али и довољно флексибилни како би се могли прилагодити друштвеним променама (Гредел, Гавриловић, Шолић, 2005:17).

Регулисање питања приступа информацијама: Право на приступ информацијама од јавног значаја једно је од кључних претпоставки борбе против корупције. Закон о слободном приступу информацијама од јавног значаја (*Службени гласник*, 120/04) прописује обавезу објављивања информатора о раду јавних институција. Садржина података о раду институције предвиђена је Законом, док су друга питања у вези са начином објављивања и детаљнији садржај уређени Приручником за примену закона о слободном приступу информацијама од јавног значаја повереника за информације од јавног значаја (Миленковић, 2010). Према истраживању организације Транспарентност Србија из 2008. године, показало се да је свега пет од неколико десетина независних државних организација и регулаторних тела објавило информаторе о раду на својим сајтовима после пет година од почетка примене Закона, док је од 24 министарстава у Влади информаторе објавило укупно 18 (Ненадић, 2009:45).

Литература

- Agnew, R., Piquero, L., N., Cullen, F., (2009), General strain theory and white-collar crime. In S. Simpson, D. Weisburd (Eds.), *The criminology of white-collar crime* (pp. 35–63). New York, NY: Springer.
- Benson, M., Mandensen, T., Eck, J., (2009), White-collar crime from an opportunity perspective. In: S. Simpson, D. Weisburd (Eds.), *The criminology of white-collar crime* (pp. 175–195). New York, NY: Springer.
- Braithwaite, J., (1985), White collar crime. *Annual Review of sociology*, 11(1), 1–25.
- Clark, R., (1995), Situational Crime Prevention. *Crime and Justice*, 19(1), 91–150.
- Coen, L., Felson, M., (2002), Теорија рутинских активности. У: Ђ. Игњатовић (Ур.), *Криминолошко наслеђе* (стр. 305–315). Београд: Полицијска академија.
- Cornish, D. B., Clarke, R. V., (2003), Opportunities, precipitators and criminal decision: A reply to Wortley’s critique of situational crime prevention. In M. J. Smith, D. B. Cornish (Eds.), *Theory for practice in situational crime prevention* (pp. 41–96). Monsey, NY: Criminal Justice Press.
- Croall, H., (2001), *Understanding white collar crime*. Buckingham, UK: Open University Press.
- Gilling, D., (1997), *Theory, policy and politics*. London, UK: Routledge.
- Гредел, С., Гавриловић, З., Шолић, Н., (2005), *Професија и корупција*. Београд: Центар за мониторинг и евалуацију.
- Eck, J. E., Clarke, R. V., (2003), Classifying common police problems: A routine activity approach. In: M. J. Smith, D. B. Cornish (Eds.), *Theory for practice in situational crime prevention* (pp. 7–39). Monsey, NY: Criminal Justice Press.
- Кривични законик Републике Србије. *Службени гласник РС*, 72/09.
- Приручник за примену Закона о слободном приступу информацијама од јавног значаја. *Службени гласник* 67/05, 74/06.
- Ненадић, Н., (2009), Приступ информацијама као брана корупцији – анализа информатора о раду у Србији. *Ревизија за безбедност*, 3(3), 44–52.
- Piquero, N. T., Carmichael, S., Piquero, A. L., (2008), Assessing the perceived seriousness of white-collar and street crimes. *Crime and Delinquency*, 55(2), 291–312.
- Rabl, T., Kühlmann, T. M., (2008), Understanding corruption in organizations – development and empirical assessment of an action model, *Journal of Business Ethics*, 82(2), 477–495.

- Shapiro, S., (1990), Collaring the crime, not the criminal: Reconsidering the concept of white-collar crime. *American Sociological Review*, 55(3), 346–365.
- Sutherland, E., (1945), Is „white-collar crime“ crime? *American Sociological Review*, 10(2), 132–139.
- Stotland, E., (1997), White collar criminals. *Journal of Social Issues*, 33(4), 179–196.
- Taylor, T. R., (2009), Self-regulatory approaches to white-collar crime: The importance of legitimacy and procedural justice. In S. Simpson, D. Weisburd (Eds.), *The criminology of white-collar crime* (pp. 195–216). New York, NY: Springer.
- UNODC (2004), *United Nations Convention against Corruption*. New York, NY: United Nations.
- UNODC (2009), *Technical guide to the United Nations Convention against Corruption*. New York, NY: United Nations.
- UNDP (2009), Корупција у Србији – истраживање о перцепцији и искуствима грађана. Београд: UNDP.
- Weisburd, D., Waring, E., (2001), *White-collar crime and criminal careers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wheeler, S., Rothman, M. L., (1982), The organization as weapon in white-collar crime. *Michigan Law Review*, 80(7), 1403–1426.
- Wheeler, S., Weisburd, D., Bode, N., (1982), Sentencing the white-collar offender: Rhetoric and reality. *American Sociological Review*, 47(5), 641–659.
- Закон о слободном приступу информацијама од јавног значаја. *Службени гласник*, 120/04.

WHITE-COLLAR CRIME AND CAPACITIES FOR ITS PREVENTION

By Marina KOVACEVIC-LEPOJEVIC

By Vesna ZUNIC-PAVLOVIC

ABSTRACT

At the beginning of the article the white-collar crime notion is considered, complexity of the phenomenon, social changes influence to its conception. Ad-

vantage is given to studying of situational variables, opportunistic nature of the act of white-collar crime and the elements involved in crime commitment. Theoretical background for understanding the white-collar crime is derived from the basic assumptions of the routine activities theory, life style theory and situational theory. At the end some general recommendations for the prevention of white-collar crime are given: raising awareness of the white-collar crime seriousness, legislation enhancement, self regulatory strategy and regulation of the access in information.

Key words: white-collar crime, prevention, situational aspect, theories